دوفصلنامه علمی ـ تخصصی جستارهایی در فقه پزشکی
سال چهارم/ شماره ۵/ بهار و تابستان ۱۳۹۹

Two quaterly scientific- specified Journal of Medical Jurisprudence
Year 4 No.5, Spring & Summer 2020

# بررسی شبیه‌سازی انسانی از نگاه فریقین
## (با توجه به احکام اولی و ثانوی)

□ دوست‌محمد فاضلی *

## چکیده

شبیه‌سازی یا همان تولید مثل، بدون نیاز به تلقیح سلول‌های جنسی، مذکر یا مونث، یکی از مسائل جدیدی است که فقهای اسلامی در مورد مشروعیت و غیر مشروعیت آن دیدگاه‌ها و دلائل مختلفی را بیان کرده‌اند.

در این تحقیق سعی بر آن است این مسئله از نگاه فریقین به صورت تطبیق مورد بررسی قرار گیرد. دانشمندان اسلامی در بعضی موارد همانند «شبیه‌سازی گیاهی وحیوانی و درمانی» با توجه به منافع رسانی آن برای بشریت، نسبت به جواز آن اتحاد نظر دارند.

اما نسبت به «شبیه‌سازی انسانی» فقهای مذاهب اسلامی اختلاف نظر دارند. برخی از علمای فریقین شبیه‌سازی انسانی را به عنوان اولی حرام دانسته و برخی به عنوان ثانوی، ساختن آن را جایز نمی‌دانند. اما اکثریت و مشهور فقهای شیعه و برخی از علمای اهل سنت معتقدند که شبیه‌سازی انسانی نه تنها دلیلی از آیات، روایات، عقل و اجماع بر حرمت و منع آن وجود ندارد، بلکه با توجه به اصل اباحه، حکم بر جواز شبیه‌سازی انسانی می‌نمایند.

**کلیدواژه‌ها:** شبیه‌سازی انسانی، ژنتیک، حکم اولیه، حکم ثانویه، فریقین.

---

* دانش‌پژوه دکتری فقه مقارن جامعة المصطفی ﷺ العالمیه (mohammadfazeli225@gmail.com).

## مقدمه

یکی از مسائل جدید و مستحدثه در مباحث پزشکی مسئله «شبیه‌سازی» است که در لغت تولید نسخه‌ای مطابق با اصل است و در اصطلاح پزشکی تولید نسخه‌ای مطابق اصل از انسان است بدون اینکه نیاز به تلقیح سلول‌های جنسی مذکر یا مونث است.

در واقع شبیه‌سازی، شباهت زیادی با قلمه زنی در گیاهان و درختان دارد. (خرمی، ۱۶۲، ۱۳۸۲) همان‌طوری که یک باغبان برای تکثیر گیاهان و درختان از قلمه زنی استفاده می‌کند به این صورت که با پیوند قسمت کوچکی از پوست شاخه یک درخت، درخت بزرگی را پرورش می‌دهند برای اینکه همانند درخت اصلی شان میوه دهند.

بدن انسان و حیوانات نیز مثل درختان و گیاهان است، که اگر قطعه‌ای از آن، به جای دیگر پیوند زده شود و در شرائط خاصی پرورش و رشد یابند، آنوقت تبدیل به یک حیوان و یا یک انسان کامل می‌شود مثلا اگر قسمتی از یک گوسفند یا یک قسمتی از بدن انسان را در جای مخصوصی پرورش دهند، تبدیل به یک گوسفند کامل ویا یک انسان کامل خواهند شد چون هر سلول و هر قسمتی از بدن انسان تمام خصوصیات یک بدن کامل را دارا می‌باشد.

به عبارت دیگر همان‌طوری که یک باغبان برای تکثیر گیاهان از قلمه زدن استفاده می‌کند در علم زیست شناسی هم «تکثیر موجود زنده وشبیه‌سازی بدون آمیزش جنسی» صورت گرفته در واقع شباهت شبیه‌سازی با قلمه زدن در این است که در هردو روش «عمل تولید مثل بدون انجام دادن لقاح» صورت می‌پزیرد.

دانشمندان اسلامی و غیر اسلامی با توجه به مبتلابه بودن این مسئله در جامعه امروزی، در مورد «شبیه‌سازی، انواع، فوائد و ضررهای آن» بحث‌های مفصلی را از جهات مختلف مطرح نموده‌اند.

یکی از مباحثی که امروزه در میان فقهای مذاهب اسلامی مطرح شده است مشروعیت «شبیه‌سازی» با توجه به آموزه‌های دینی و اسلامی است که آیا از نگاه اسلام این مسئله مشروعیت دارد یا خیر؟

فقهای مذاهب اسلامی اعم از شیعه و اهل سنت، دیدگاه‌های مختلفی را در مورد

مشروعیت و عدم مشروعیت شبیه‌سازی، مطرح نموده‌اند که در بعضی از انواع آن اتفاق نظر و در بعضی انواع آن اختلاف نظر وجود دارند که در این تحقیق سعی بر آن است که این مسئله را، از منظر فقهای فریقین به صورت تطبیقی مورد بررسی قرار دهند.

## مفهوم شبیه‌سازی

واژه شبیه‌سازی، در زبان عربی به «استنساخ» معروف است و در زبان انگلیسی به عنوان «کلونینگ» یاد می‌شود، این کلمه برگرفته از «کلون» کلمه یونانی است که به معنی کاشتن وقلمه زدن نهال درخت است تا رشد و نمو نماید و به درختی کامل تبدیل شود.

واژه «شبیه‌سازی» از دوکلمه ترکیب یافته است کلمه«شبیه» و کلمه «سازی» و این واژه از نگاه لغوی و اصطلاحی مورد بررسی قرار می‌گیرد که به این قرار است:

### شبیه‌سازی در لغت

شبیه‌سازی، در کتاب دهخدا به معنای همانند و مثل و نظیر تعریف شده است. (دهخدا، ۱۳۷۷: ۲۹/ ۲۳۵). فیومی در مصباح المنیر می‌نویسد: اگر چیزی را به چیزی دیگر تشبیه می‌کنیم از دوحال خارج نیست یا در صفت ذاتی مشترک است مثل اینکه بگوییم: این درهم مثل و شبیه آن درهم است و یا اینکه در صفت معنوی باهم اشتراک دارند و جانشین هم دیگر می‌شود مثل اینکه بگوییم زید همانند شیر است، یعنی در شجاعت ونترس بودن همانند و شبیه شیر است (فیومی،۱۴۲۴: ۱۳۰۴-۳۰۳).

ابن فارس می‌گوید: شبیه از ریشه شبه گرفته شده است و بردوچیزی که از جهت رنگ و صفت مثل هم و شکل هم باشد دلالت دارد مثل اینکه می‌گوییم این چیز شبیه ومانند آن چیز است (ابن فارس،۳:۱۴۰۴/ ۲۴۳).

### شبیه‌سازی در اصطلاح

فقهای اسلامی واژه شبیه‌سازی را چنین تعریف نموده اند:

الف) شبیه‌سازی همان گرفتن یک سلول از جسد یک موجود زنده حاوی تمام ویژگی‌های

وراثتی است و قرار دادن هسته آن در تخمک بدون هسته که نتیجه آن به وجود آمدن موجودی دیگری، مطابق با صاحب سلول است. (حسن بحر العلوم، الاستنساخ البشری و موقف الشریعة الاسلامیة، ص ۱۴).

ب) به تولید دو یا چند موجود دیگر زنده که کپی کامل ژنیتکی یکدیدگرهستند، شبیه‌سازی می‌گویند (محمد بن الحسن الجیزانی، فقه النوازل، ج۴، ص۳۵). به عملی که طی آن از درون سلول جنسی موجود زنده لقاح پیدا نکرده، هسته را برداشته و هسته سلول دیگری را (غیر از سلول جنسی) که به سلول سوماتیک معروف است جایگزین می‌نماید، هسته سلول سوماتیک با قرار گرفتن در سلول اولیه در رحم مادر، امکان رشد و تکثیر پیدا کرده و ارگانهای مختلفی را ایجاد می‌کند، این عمل به کلونینک یا شبیه‌سازی معروف است (سید حسن فتاحی معصوم، مجموعه مقالات سومین همایش دیدگاه اسلام در پزشکی در دانشگاه مشهد، ص۲۷).

**خلاصه:**

در نتیجه این نکته به دست می‌آید که شبیه‌سازی در لغت به معنی همان کپی برابر اصل و تکثیر کردن است و لی در اصطلاح به معنای خلق یک نوزاد و کپی برداری از آن بدون دخالت آلات تناسلی که در تولید مثل، نقش دارند می‌باشد به عبارتی دیگرشبیه‌سازی به معنی تولید مثل، به روشی غیرجنسی است همانند قلمه زنی در گیاهان است که در هردو مورد، تولید مثل، بدون انجام لقاح و تماس جنسی صورت می‌گیرد به گونه‌ای که فرد شبیه‌سازی شده از نگاه ژنتیکی کاملا شبیه اصل خودش می‌باشد.

## پیشینه‌ی شبیه‌سازی

تاریخچه‌ی شبیه‌سازی به دهه سوم از قرن بیستم بر می‌گردد که اولین بار در مورد گیاهان صورت پزیرفت. با این روش در سال ۱۹۶۰، سلول گیاهی و نباتات را بارور و شبیه‌سازی می‌کردند اما موفق به شبیه‌سازی نشدند و در سال ۱۹۹۳، این کار را در مورد حیوان انجام دادند و از این راه در ایتالیا موفق شدند گوساله‌های را تولید کنند که هرچند کاملا شبیه به گاو نبودند که از سلول پستان آن، کلون شده بودند، اما شباهت زیادی به آن داشتند. سپس در سال ۱۹۹۷، پرفسور

ویلموت و همکارانش این فناوری را در همانند سازی گوسفند در موسسه رازلین در کشور اسکاتلند به کار گرفتند و پس از ۲۰۰ تجربه ناموفق، سرانجام موفق به تولید بره‌ای بنام «دالی» شدند. بعدها این روش بر روی پستانداران دیگر نظیر میمون و گربه نیز انجام شد. سرانجام در سال ۲۰۰۲ دکتر بریژیت تولد نخستین انسان شبیه‌سازی شده را اعلام کرد . این نوزاد دختر با استفاده از سلول پوست تن زن آمریکایی ۳۱ ساله بوجود آمد و در روز ۲۷ دسامبر ۲۰۰۲ با زایمان سزارین متولد شده است کودک متولد شده را «حوا» نام گذاشتند این بحث به طورعینی وعملی فقط در همین یک مورد تحقق یافته است اما تولد فرزندان دیگر نیز به این روش شبیه‌سازی محال نیست.

اما تحقیقات و پژوهش‌های که در این زمینه منتشر شده طبق اطلاعاتی که تا الان، به آن دست پیداکردم به این قرار است: ۱. کتاب الاستنساخ بین التقیه والتشریع، نوشته علی موسوی سبزواری که ایشان به فرایند شبیه‌سازی و بیان دیدگاه شیعه پرداخته است. ۲. تقریرات درس خارج آیت الله محمد سند درباره شبیه‌سازی که در کتاب «فقه الطب والتضخم النقدی تحت عنوان «الاستنساخ والعملیات الهندسه الوراثیه» که به صورت اجتهادی به این مسئله پرداخته است. ۳. مقاله بنام بررسی و نقد شبیه‌سازی انسانی از منظر فقه اسلامی، علی عسکری یزدی، در پژوهش‌های فقهی، شماره۴، سال ۹۶، منتشر شده شبیه‌سازی را از نگاه فقهای اسلامی مورد بررسی قرار داده است. ۴. مقاله بنام «الاستتام والاستنساخ» که حسن الجواهری نوشته است و دیدگاه شیعه را بیان نموده است. ۵. بررسی حکم تکلیفی شبیه‌سازی انسان، صادق طباطبایی، در نشریه فقه وحقوق اسلامی، در شماره هفتم، سال ۱۳۹۲، منشتر کرده و به بیان دیدگاه علمای شیعه پرداخته است. ۶. مقاله کلونینگ از منظر اخلاقی، منصور اشرفی در مجله درسهای از مکتب اسلام، شماره ۵، سال ۱۳۷۶، از نگاه اخلاقی به این مسئله پرداخته است. ولی در این تحقیق سعی بر آن است که شبیه‌سازی انسانی را با توجه به احکام اولیه و ثانویه از نگاه فریقین مورد بررسی قرار داده و دیدگاه حق به اثبات و دیدگاه باطل مورد نقد قرار بگیرد.

## انواع شبیه‌سازی

در انجام عمل شبیه‌سازی، و یا همان کلونینگ، ما با سه نوع از شبیه‌سازی روبرو هستیم:

الف) شبیه‌سازی گیاهی.

ب) شبیه‌سازی حیوانی.

ج) شبیه‌سازی انسانی.

در مورد دو نوع اول که شبیه‌سازی نباتی و حیوانی باشند در میان جوامع اسلامی نسبت به جواز این عمل، اتفاق نظر وجود دارند ولی در مورد نوع سوم، که همان شبیه‌سازی انسانی است در میان فقهای اسلامی در مشروعیت و عدم مشروعیت آن، اختلاف نظر وجود دارند که این شبیه‌سازی انسانی خودش به سه صورت تقسیم می‌شود که به این قرار است:

الف) شبیه‌سازی عضوی: که دانشمندان تلاش دارند که از یک سلول از سلول‌های یک انسان، مثل خودش بسازد مثلا به عنوان نمونه از سلول کلیه، می‌خواهند کلیه‌ی دیگری که کاملا مطابق و همانند کلیه‌ی اصلی است بسازند و در بیماران که مشکل کلیه‌ی دارند مورد استفاده قرار بگیرند.

ب) شبیه‌سازی جنینی: که سعی می‌کنند تا نطفه‌ی منعقد شده یا زایگوتی را با حل کردن غشای آن که زونا پلاسیدا، نامیده می‌شود، به دو زایگوت و دو سلول مستقل تبدیل کنند که هردو سلول از حیث نقشه ژنتیکی (D N A) کاملا مثل هم هستند دو قلوها در عالم زیست نتیجه‌ی چنین فرایندی هستند.

ج) شبیه‌سازی تولیدی: که دانشمندان سعی می‌کنند بدون استفاده از زایگوت و انجام لقاح، تنها از طریق یک تخمک بارورنشده و بیرون کشیدن هسته‌ی آن و قرار دادن هسته سلولی غیرجنسی، آن را بارور کنند.

در این تحقیق سعی بر آن است که عمل شبیه‌سازی انسانی را با توجه به سه نوع آن، که «شبیه‌سازی عضوی، جنینی و انسانی» باشند باتوجه به دیدگاه‌های فقهای شیعه و اهل سنت مورد تحقیق و بررسی قراردهند که در چه مواردی اتفاق نظر و در چه مواردی اختلاف نظر دارند.

## قسمت اول: موارد اتفاقی

فقهای همه مذاهب اسلامی اعم از شیعه و اهل سنت در دو مورد اتحاد نظر دارند که شبیه‌سازی در آن دو قسمت، اشکال ندارد که به این قرار است:

**الف) شبیه‌سازی گیاهان و حیوانات:**

شبیه‌سازی در علم زیست‌شناسی سه نوع است «شبیه‌سازی گیاهی، حیوانی وانسانی» که امروزه در جهان از هر سه مورد آن استفاده می‌شوند، همه فقهای اسلامی در مورد شبیه‌سازی گیاهان وحیوانات اتحاق نظر دارند که در این دو مورد اشکال شرعی ندارد.(مجله مجمع الفقه الاسلامی، ۱۹۹۸، ج۳، ۴۲۲) و برای اثبات ادعای شان به دلائلی استدلال کرده اند:

۱. هیچ دلیلی بر حرمت شبیه‌سازی در مورد گیاهان وحیوانات در منابع حدیثی فریقین وجود ندارد نه تنها دلیلی بر حرمت و منع وجود ندارد بلکه «اصل اباحه» بر جواز شبیه‌سازی، که «کل شیء لک حلال حتی تعرف انه حرام بعینه فتدعه» با صراحت دلالت دارند که شبیه‌سازی و تکثیر مثل در گیاهان و حیوانات از نظر آموزه‌های دینی و اسلامی اشکالی ندارند.(شیخ حر عامل، وسائل الشیعه، ج ۱۲، ص ۶۰)

۲. باتوجه به آیات قرآن که با صراحت دلالت دارند که خداوند تمام آنچه که در روی زمین خلق کرده و آفریده است برای بشر آفریده است«**هوالذی خلق لکم مافی الارض جمیعا**» (سوره بقره آیه ۲۹)

که این آیه و آیات دیگر و احادیث فراوانی که در منابع حدیثی شیعه واهل سنت وجود دارند با روشنی تمام، بر این مسئله دلالت دارند که هرچه در زمین آفریده شده است مسخّر انسان است.

بنابراین شبیه‌سازی «گیاهان وحیوانات» در ادامه همین هدف و برای استفاده بردن و سود رسانی انسانها قرار دارند و افراد بشر به عنوان خلیفه الهی در زمین، می‌توانند تمام موجودات روی زمین را به تسخیر خودش دراورده و بهترین استفاده را نمایند.

**ب) شبیه‌سازی درمانی**

در مورد شبیه‌سازی انسانی اختلاف نظر در مشروعیت آن، وجود دارند که در قسمت بعدی مورد بحث قرار می‌گیرند ولی همین شبیه‌سازی انسانی برای دو غرض و دو هدف مورد استفاده قرار می‌گیرند:

گاهی شبیه‌سازی انسانی برای اینست که بتوانند یک انسان کامل از تمام جهات، تولید و ایجاد نمایند وگاهی فقط می‌خواهند عضوی خاصی از اعضای بدن یک انسان را تولید مثل و تکثیر نمایند که به صورت اول «شبیه‌سازی انسانی» و به صورت دوم «شبیه‌سازی درمانی» گفته می‌شود که همه فقهای اسلامی در مورد این قسم دوم که شبیه‌سازی درمانی باشند اتحاد نظر دارند که از نگاه آموزه‌های دینی اشکالی وجود ندارند.(صادقی،۹۵) چون معتقدند که در درمان بیماری‌های زیادی، همانند بیماری مزمن و بیماران پیوندی و.... منافع مهمی دارند.

**خلاصه:**

همه فقهای مذاهب اسلامی در مورد «شبیه‌سازی گیاهان وحیوانات» و همینطور در مورد «شبیه‌سازی درمانی» اتحاد نظر دارند و معتقدند که این دو مورد با تعالیم دینی و فرهنگ ناب اسلامی هیچ‌گونه تعارض و تنافی ندارند.

ولی در مورد قسم سوم از اقسام سه گانه شبیه‌سازی که «شبیه‌سازی انسانی» باشد در میان دانشمندان مذاهب اسلامی در مشروعیت و عدم مشروعیت آن، اختلاف نظر وجود دارند که به این قرار است.

## قسمت دوم: موارد اختلافی

قبلا بیان گردید که شبیه‌سازی انسانی برای دو غرض صورت می‌پزیرد گاهی یک عضوی خاص از اعضای بدن انسان را شبیه‌سازی می‌نمایند، همانند اینکه یک کلیه کامل را شبیه‌سازی و ایجاد می‌کنند، برای اینکه بتوانند در بیمارانی که نیاز مند کلیه می‌باشند مورد استفاده و پیوند قرار گیرند و بیان گردید که همه مذاهب اسلا می‌شبیه‌سازی انسانی را به این هدف مشروع میدانند و هیچ‌گونه اختلاف نظر در این قسمت وجود ندارند.

اما گاهی شبیه‌سازی انسانی، برای این هدف است که می‌خواهند یک انسان کامل را شبیه‌سازی و تکثیر مثل، نمایند که محصول آن یک انسانی است که نه پدر دارد و نه مادر؛ که در این قسمت فقهای اسلامی در مشروعیت و عدم مشروعیت آن با توجه به احکام اولیه و ثانویه، اختلاف نظر وجود دارند:

- برخی به عنوان احکام اولیه شبیه‌سازی انسانی را حرام دانسته‌اند.
- برخی دیگر طبق احکام اولیه شبیه‌سازی را جایز میدانند.
- بعضی از علمای فریقین شبیه‌سازی انسانی را به عنوان اولی جایز ولی بر اساس احکام ثانویه مخالف آموزه‌های دینی واسلامی میدانند.

که بیان دیدگاه همراه باادله هر گروه برای اثبات ادعای شان، به این قرار است:

## الف) شبیه‌سازی انسانی با توجه به احکام اولیه:

با توجه به منابع فقهی و استفتائات جدیدی که از علمای اسلامی به دست آمده است،این نتیجه به دست می‌آید که فقهای مذاهب اسلامی در مورد مشروعیت و عدم مشروعیت شبیه‌سازی انسانی باتوجه به احکام اولیه، دو دیدگاه را مطرح نموده اند:

### دیدگاه قائلین به حرمت شبیه‌سازی انسانی

مشهور فقهای مذاهب چهارگانه اهل سنت می‌گویند که شبیه‌سازی انسانی، کاری است که فی نفسه و باتوجه به احکام و عنوان اولی از نگاه شرعی ممنوع و مخالف با آموزه‌های دینی و اسلامی می‌باشند به عنوان نمونه، عبدالعزیزبن باز(عوده الله،۲۰۰۳: ۱۶۴)مفتی بزرگ عربستان دکتر محمد سید طنطاوی(مصباح،۲۰۰۲: ۴۹) شیخ الاظهر دکترفرید واصل (غنیمی، ۱۹۹۸: ۱۵۳)مفتی مصر دکتر محمد سلیما الاشقر(الاشقر،۲۰۰۱: ۳۸) همه این فقها در طی بیانیه، فتوا و قطعنامه بر حرمت عمل شبیه‌سازی انسانی تأکید کرده‌اند و حتی بعضی از فقهای اهل سنت خواهان اعدام مجریان شبیه‌سازی انسانی شدند که آنها به عنوان محارب و در حکم آن هستند که کمترین کیفر آن‌ها «بریدن دست وپای آنها بصورت ضربدری» هستند.

از میان علمای فقه اهلبیت علیهم السلام در مورد اینکه شبیه‌سازی از نگاه اسلام و آموزه‌های دینی چه حکمی را دارند اختلاف نظر دیده می‌شوند

که جمعی قلیلی از علمای امامیه نیز همانند فقهای اهل سنت معتقد هستند که شبیه‌سازی انسانی مخالف احکام اولیه می‌باشد که به عنوان نمونه آیت الله جواد تبریزی(الاستنساخ بین

الاسلام والمسیحیه،ص۱۳۲) وعلامه محمد مهدی شمس الدین(مجله الشراع، ۲۴ ـ ۳ ـ ۱۹۹۷) از مهم‌ترین شخصیت‌های شیعی است که به این دیدگاه قائل هستند و این مجموعه از فقهای فریقین که معتقد به حرمت شبیه‌سازی انسانی به عنوان اولی می‌باشد برای اثبات ادعای شان به دلائلی استدلال نموده‌اند که به این قرار است:

دلیل اول:

۱. «**یا أَیهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْناکُمْ مِنْ ذَکَرٍ وَ أُنْثی وَ جَعَلْناکُمْ شُعُوباً وَ قَبائِلَ لِتَعارَفُوا إِنَّ أَکْرَمَکُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقاکُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلیمٌ خَبیر**». (سوره حجرات آیه ۱۳)؛ یعنی ای مردم ما شما را از یك مرد و یك زن آفریدیم و شما را تیره‌هایی بزرگ و تیره‌هایی کوچك قرار دادیم تا یکدیگر را بشناسید نه اینکه به یکدیگر فخر کنید و فخر و کرامت نزد خدا تنها به تقوی است و گرامی‌ترین شما با تقوی‌ترین شما است که خدا دانای با خبر است.

**وَ مِنْ آیاتِهِ خَلْقُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ اخْتِلافُ أَلْسِنَتِکُمْ وَ أَلْوانِکُمْ إِنَّ فی ذلِکَ لَآیاتٍ لِلْعالِمین** (سوره روم آیه ۲۲)؛ یعنی یکی از آیات (قدرت) او خلقت آسمانها و زمین است و یکی دیگر اختلاف زبانها و رنگهای شما آدمیان، که در این امور نیز ادله‌ای (از صنع و حکمت حق) برای دانشمندان عالم آشکار است.

یکی از سنت‌های خداوند تنوع وگوناگونی آفرینش و خلقت است، برای اینکه نظام اجتماعی بشر برای همیشه باقی بماند و این تنوع و اختلاف در آفرینش یکی از ضروریات زندگی اجتماعی است که خداوند متعال در این دو آیه، به این سنت الهی و این تنوع تذکر داده است.

اما شبیه‌سازی انسانی این سنت الهی و این تنوع بشری را، از بین می‌برند و زندگی اجتماعی افراد بشر را مختل خواهد کرد. به همین جهت که شبیه‌سازی انسانی در مقابل و مخالف با سنت الهی قرار می‌گیرد و هرچیزی که مخالف سنت الهی باشد از نظر آموزه‌های دینی و اسلامی حرام است.

به عنوان نمونه قرضاوی مفتی معروف اهل سنت می‌گوید: «شبیه‌سازی ناقض تنوع است زیرا تولید نسخه‌ای مکرر یک شخص است و این کار مفاسد فراوانی در زندگی افراد بشر به دنبال دارد که برخی را درک می‌کنیم و برخی را بعدها درک خواهم نمود، مثلا کلاسی از دانش آموزان شبیه‌سازی شده را شما تصور کند حالا معلم چگونه آنان را از یکدیگر تشخیص دهد در حالی که چهره‌های یکسان، قد یکسان، آثار انگشت یکسان و ... اگر پدیده تنوع و اختلاف

رنگ‌ها را که خداوند افراد بشر را طبق آن، آفریده است از بین برود همه زندگی آشفته و فاسد می‌شود.(الاستنساخ البشری و تداعیانه، ص ۱۲)

ویا اینکه در بیانیه «رابطة العالم الاسلامی» که از طرف علمای اهل سنت در این زمینه به تصویب رسیده چنین آمده است: که تنوع و تمایز انسانها، سنت خداوند است که زندگی بشری را خواسته است با این روش به کمال نهایی برساند در حالی که متأسفانه لازمه شبیه‌سازی ایجاد نسخه‌های مکرر از یک انسان است و این کار سبب محرومیت اشخاص شبیه‌سازی شده از این خصوصیت تمایز و گوناگونی از دیگران است.

همین طور برخی از فقهای امامیه نیز به این آیات بر حرمت شبیه‌سازی انسانی استدلال نموده است که به این قرار است:

از جمله حضرت آیت الله تبریزی می‌فرماید: «لایجوز ذلک العمل، لان التمایز و الاختلاف بین ابناء البشر ضرورة للمجتمعات الانسانیه، اقتضتها حکمة الله سبحانه، قال تعالی: (ومن آیاته خلق السموات والارض واختلاف السنتکم والوانکم...) و قال: (وجعلکم شعوبا و قبائل لتعارفوا .. و ذلک کله لتوقف النظام العام علیه بینما (الاستنساخ البشری) إضافة إلی استلزامه محرمات أخری کمباشرة غیر المماثل، و النظر إلی العورة یوجب اختلال النظام، و حصول الهرج و الفوضی، ففی النکاح یختلط الأمر بین الزوجة و الأجنبیة، و بین المحرم و غیر المحرم، و فی المعاملات کافة، لا یمکن تمیز طرفیها، فلا یعرف الموجب من القابل، و فی القضاء و الشهادات، لا یمکن تمیز المدعی من المدعی علیه، و هما عن الشهود، و الملّاك عن غیر الملّاك، و هکذا فی المدارس، و المشاغل، و الإدارات، و الامتحانات، حیث یسهل إرسال (النسخ) بدل الأصل، (أو النسخة الأخری) فتذهب الحقوق، و فی الأنساب و الموارث حیث لا یتمیز الولد عن الأجنبی، اضافة إلی کون (النسخة) لا یعد ولدا شرعیا، فتضیع الأنساب و المواریث، و هذا غیض من فیض، و علیه فقس سائر الأمور، حیث لا یبقی نظام و لا مجتمع، و اللّه العالم.».(صراط النجاه فی فقه الاعذار الشرعیة و المسائل الطبیة، ص ۱۹۰)

ایشان هم با صراحت می‌گوید که شبیه‌سازی موجب اختلال نظام اجتماعی می‌شود در حالیکه یکی از سنت‌های الهی اینست که نظام اجتماعی باید محفوظ بماند.

و همچنین حضرت آیت الله حائری می‌فرماید: «و لکن نفهم من الآیة الشریفة فی قوله: و من آیاته اختلاف السنتکم و الوانکم أن حکمه الله البالغه جرت علی اختلاف الالسنه والالوان حفظا للنظام.... یعنی ایشان می‌فرماید از این آیه استفاده می‌شود که علت و سبب اختلاف زبان‌ها و رنگ‌ها در انسانها برای حفظ نظام است درحالی که شبیه‌سازی انسانی حتما منجر به اختلال نظام می‌شود چون معیار برای شناختن بایع از مشتری و مدعی از مدعی علیه و ظالم از مظلوم و همانند این موارد در عقود و ایقاعات و جنایات و غیر اینها وجود ندارد به همین جهت شبیه‌سازی انسانی به سبب این همه لوازم باطل، حرام است. (حائری، الفتاوی المنتخبه، ص ۲۴۶)

امّا در پاسخ این استدلال باید گفت: آیاتی که استدلال شد دلالت مطابقی، التزامی و تضمنی بر حرمت شبیه‌سازی انسان ندارد امّا مفاسدی که آنها مطرح کردند نیز تا حدودی قابل دفاع خواهد بود بخاطر اینکه شبیه‌سازی دو نوع است.

نوع اول شبیه‌سازی برای تولد یک نوزاد است که در این نوع، نوزاد متولد شده شبیه کپی و اصل خود است، امّا این شباهت در این است که نوزاد متولد شده شبیه صاحب سلول و اصل خود در هنگام تولد است الآن صاحب سلول مردی چهل ساله است که در این سن شباهتی ندارد.

نوع دوم این است که همزمان از یک مرد چندین کپی و شبیه‌سازی نماید که در این صورت این افراد شبیه‌سازی شده کاملاً یکسان خواهد بود و پیامدهای که در این نوع شبیه‌سازی وجود دارد علاوه بر آن، به تعبیر قرضاوی ممکن است برخی از مشکلات را الآن نفهمیم و در آینده بتوانیم آن را درک کنیم، که البته این هم راه حلی دارد که روی آنها شماره خاصی حک کنند مانند اینکه در دنیای امروز هر ماشین یک شماره مخصوص خودش را دارد و با آن شماره شناخته می‌شود.

دلیل دوم: «إِنَّ مَثَلَ عیسی عِنْدَ اللَّهِ کَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرابٍ ثُمَّ قالَ لَهُ کُنْ فَیَکُون» (سوره آل عمران، آیه ۵۹).

یعنی قطعاً داستان عیسی نزد خدا [از نظر چگونگی آفرینش] مانند داستان آدم است، که [پیکر] او را از خاك آفرید، سپس به او فرمود: [موجود زنده] باش پس بی‌درنگ [موجود زنده] شد.

در این آیه به دو نکته اساسی بر حرمت شبیه‌سازی انسانی استدلال شده است که قرار زیل است:

نکته اول: در مورد آفرینش و خلقت است که خلقت یک فعل از افعال اختصاصی خداوند است و انسانها باید مطیع الهی باشد ولی شبیه‌سازی انسانی یک نوع مبارزه طلبی و یک نوع همانند آوری با خدا است و این پیام را می‌رساند که انسان هم می‌تواند همانند خداوند خلق نماید.

نکته دوم: شبیه‌سازی مصداق تحدی با خداوند متعال نسبت به معجزه حضرت عیسی علیه السلام است یکی از معجزات الهی نسبت به حضرت عیسی که در این آیه بیان شده است خلقت حضرت عیسی بدون پدر است همان‌طور که حضرت آدم را از خاک آفرید و مقتضی معجزه این است که بشر از انجام آن تا قیامت عاجز و ناتوان است.

امّا شبیه‌سازی انسان را قادر می‌سازد که این معجزه الهی را به چالش بکشاند و طفلی بدون پدر را متولد سازد از آنجای که این عمل مصداق تحدی با معجزه الهی است حرام خواهد بود.

در جواب این استدلال باید گفت:

نکته اول: که در باره خلقت بود ما هم قائل هستیم که خلق کردن فعل الهی است امّا شبیه‌سازی خلق کردن نیست بلکه جواب این نکته در خود قرآن نهفته است «أَ فَرَءَيتُم مَّا تحَرُثُونَ ءَ أَنتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نحَنُ الزَّارِعُون» (سوره روم، آیه ۶۳). یعنی مرا خبر دهید آنچه را می‌کارید، آیا شما آن را می‌رویانید، یا ما می‌رویانیم؟

کار دانشمندان در این مورد خلق کردن نیست بلکه ترکیب سلول و تخمکی است که خداوند آن را آفریده است نقش دانشمندان مانند کشاورزان است که بذر موجود را با آگاهی از قابلیت آن در شرایط مناسب رشد، قرار میدهد هیچ دانشمندی قدرت خلق سلول را ندارد با وصف که علم و آگاهی از مواد تشکیل دهنده آن دارد.

نکته دوم: در استدلال بیان شد شبیه‌سازی مصداق تحدی با معجزه خلقت حضرت عیسی علیه السلام است، همان‌طور که بیان شد شبیه‌سازی خلقت نیست پس نمی‌تواند مصداق تحدی و مبارزه طلبی با خلقت حضرت عیسی علیه السلام باشد.

دلیل سوم: «**أَ لَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ ماءٍ مَهين**» (سوره مرسلات، آیه ۲۰). آیا شما را از آب

پست و بی‌مقدار خلق نکردم؟ «**يخْرُجُ مِنْ بَينِ الصُّلْبِ وَ التَّرائِبِ**» (سوره طارق، آیه۷). یعنی [آبی که] از صلب مرد و از میان استخوان‌های سینه زن بیرون می‌آید «**أَ لَمْ يكُ نُطْفَةً مِنْ مَنِي يمْنى**» (سوره قیامه، آیه ۳۷). یعنی آیا خلقت شما از نطفه‌ای از منی که در رحم ریخته می‌شود نبود؟

دین اسلام به عنوان آخرین دین و کامل ترین دین از میان ادیان الهی و آسمانی، روشی را که برای تکثیر وتولید مثل، به افراد بشر معرفی می‌نمایند «تماس جنسی» است که فقط با استفاده از این روش، افراد بشر، می‌توانند نسل انسان‌ها را تکثیر وتولید نمایند،

بنابراین با توجه به این روش اسلامی و دینی، شبیه‌سازی انسانی، نمی‌تواند روش صحیح برای تولید انسانی باشد، چون در شبیه‌سازی انسانی، از تماس جنسی خبری نیست و اسپرم مرد، در آن نقش خاصی ندارد به همین جهت این روش در اسلام حرام است. (عوده الله، ۲۰۰۳:۱۶۱)

در پاسخ به این دلیل می‌توان گفت: که از این آیه ما نمی‌توانیم حکم وجوبی برای تولید و تکثیر مثل فقط با روش «جنسی» استنباط کنیم چون این آیه فقط بیانگر یک واقعه از تولید مثل بوده است و هیچ حکم تکلیفی را به اثبات نمی‌رساند که فقط و

فقط از این راه باید تکثیر نسل صورت بگیرد و استنباط چنین حکمی که دلالت بر انحصار نماید، نیاز به دلیل دارد که در قرآن و منابع حدیثی فریقین چنین دلیلی وجود ندارد.

## دیدگاه قائلین به جواز شبیه‌سازی انسانی

مشهور فقهای امامیه معتقد هستند که شبیه‌سازی انسانی با توجه به احکام اولیه جایز و مشروع است ولی این گروه در میان خودشان برخی این عمل را به صورت مطلق جایز میدانند و برخی دیگر به صورت محدود جایز می‌دانند.

اما به هرحال هردو گروه معتقدند که شبیه‌سازی انسانی از نگاه اسلام مشروع و برای جوامع بشری مفید و فوائدی زیادی دارد از جمله: درمان سقط جنین، بیماری‌های سرطانی،امکان باروری زوج‌های عقیم،و پیوند زدن به بیماری‌های که نیاز به پیوند داردو ... که همه این موارد برای جوامع بشری مفید است.

برخی از فقهای اهل سنت نیز، شبیه‌سازی انسانی را با توجه به عنوان اولی جایز میدانند چون از کیفیت استدلال برخی از فقهای اهل سنت که شبیه‌سازی را حرام میدانند ولی دلیل و علت حرمت را پیامدهای اجتماعی آن، میدانند.

این نکته به دست می‌آید که آنها هم به عنوان اولی شبیه‌سازی انسانی را چون دلیل صریح بر حرمت آن ندارد، جایز و مشروع میدانند ولی باتوجه به پیامدها وضررهای که بر شبیه‌سازی انسانی مترتب است از این جهت حرام میدانند.

به عنوان نمونه کارم السید غنیم(غنیم،۱۹۹۸: ۱۳۹) مفتی تونس شیخ محمد مختارالاسلامی (العوضی، ۱۹۹۹، ج ۲: ۴۰۷) معتقد هستند که ممکن است شبیه‌سازی انسانی به صورت گسترده انجام شود و از آن‌ها در جرایم و کارهای خطرناک مورد سوءاستفاده قرار بگیرند باتوجه به چنین پیامدها و مفاسدی که بر این عمل مترتب می‌شود شبیه‌سازی انسانی جایز نیست.

اینها کیفیت استدلال شان همانند مجوزین و کسانی هستند که در میان امامیه معتقدند شبیه‌سازی انسانی اگر به صورت انبوه و گسترده انجام شود چون از کنترل انسان خارج می‌شود ممکن است سوء استفاده‌های بیجا شود به این جهت حرام است ولی اگر به صورت محدود و برای نیازهای فردی انجام شود شبیه‌سازی انسانی اشکال ندارد.

همین طور عبدالهادی مصباح(مصباح،۲۰۰۲:۴۲)سلیمان الاشقر(الاشقر،۲۰۰۱: ۳۲) شبیه‌سازی انسانی به سبب اینکه باعث از بین رفتن نظام خانواده و ابهام در ارث می‌شود، و معلوم نیست که فرد شبیه‌سازی شده از پدر ارث می‌برد یا مادر ویا هیچ‌کدام، حرام دانسته است.

بنابراین باتوجه به مطالب که بیان گردید این نتیجه به دست می‌آید که مشهور فقهای امامیه و برخی از فقهای اهل سنت شبیه‌سازی انسانی را با توجه به احکام و عنوان اولی جایز و مشروع می‌دانند، هرچند برخی از فقهای امامیه که قائل به حرمت بوده باتوجه به پیامدها و احکام ثانویه است و الا اکثریت فقهای امامیه شبیه‌سازی انسانی را با توجه به احکام اولیه وفی نفسه جایز میدانند. و برای اثبات ادعای شان به دلائلی استدلال نموده‌اند که به این قرار است:

**دلیل اول قرآن**

آیه «خلق لکم مافی الارض جمیعا» (سوره بقره، آیه۲۹) که در این آیه کلمه «ما» برای عموم استعمال شده و در معنای عموم ظهور دارد. بنابراین از آیه چنین استفاده می‌شود که هرچه برای شما خلق شده و یا توسط انسانهابرای منافع شما در آینده ساخته می‌شود که برای شما مفید است و ضرر و مفسده‌ای ندارد حلال است.

شبیه‌سازی انسانی هم یکی از مواردی است که ساخته‌ی انسان است و برای جامعه‌ی بشری، نفع رسانی زیادی دارد به همین جهت حلال است و مشکل شرعی ندارد.

**دلیل دوم: روایات**

روایت «کل شیء لک حلال حتی تعلم انه حرام بعینه» یعنی همه چیز برای تو مباح است مگر اینکه به حرمت آن آگاه شوی(عراقی،۱۴۱۷: ۱، ۲۵۰) که بر اساس «اصاله الاباحه» تمام تصرفات انسان جایز و مباح است مگر اینکه دلیل و منعی از ناحیه شرع داشته باشیم.

بنابراین با توجه به این روایت و اصل «اباحه» ساخت شبیه‌سازی انسانی مباح و جایز است چون هیچ دلیلی بر منع و حرمت آن وجود ندارد.

علاوه بر این دلائل که بیان گردید برخی از فقهای امامیه در پاسخ به این مسئله که شبیه‌سازی انسانی از نگاه دینی و اسلامی چه حکمی دارد صریحا فتوا به جواز آن، داده است که به این قرار است:

آیت الله سید کاظم حائری: نفس عملیات شبیه‌سازی با عنوان اولی اش، اگر با کارحرامی همراه نشود اشکال ندارد(حسینی حائری، ۱۳۸۲: ۲،۲۴۵).

آیت الله مکارم شیرازی: شبیه‌سازی انسان ذاتا کار حرام نیست(علیان نژادی دامغانی، ۵۵:۱۳۸۰).

آیت الله فیاض: نفس این عملیات شرعا جایز است(اسحاق فیاض، ۳۱:۱۴۳۰).

آیت الله خامنه ای:عملیات شبیه‌سازی انسان فی نفسه اشکال ندارد(موسسه آموزشی و پژوهشی قضا:۳۰۴/۱).

آیت الله سید محمد سعید حکیم: این کار فی نفسه حرام نیست (طباطبایی، ۱۴۲۰: ۱۹).

آیت الله محمد آصف محسنی، ظاهرا عملیات شبیه‌سازی انسانی به دلیل اصل برائت جائز است(محسنی، بی‌تا، ۱۲۳).

**خلاصه**

باتوجه به مطالب که بیان گردید این نکته به دست می‌آید که شبیه‌سازی انسانی از نگاه آموزه‌های دینی واسلامی، با توجه به عنوان و احکام اولیه نه تنها دلیلی بر حرمت آن وجود ندارد بلکه می‌توانیم با توجه به «اصل اباحه» شبیه‌سازی انسانی را جایز و مشروع بدانیم.

## ب) شبیه‌سازی انسانی با توجه به احکام ثانویه:

برخی فقهای امامیه و برخی از فقهای اهل سنت معتقد هستند که شبیه‌سازی انسانی، باتوجه به احکام اولیه چون هیچ دلیلی شرعی بر حرمت آن وجود ندارد جایز و مشروع است ولی با توجه به پیامدهای منفی که شبیه‌سازی انسانی، به دنبال دارند و ساختن آن، مفاسدی زیادی را به وجود می‌آورند؛ برای جلوگیری وپیشگیری از مفاسد مترتب بر آن، با توجه به احکام ثانویه حرام شمرده می‌شود که برای اثبات ادعای شان چنین استدلال نموده اند:

### دلیل اول: ازبین رفتن نظام خانواده

اگر شبیه‌سازی رواج پیدا نماید و هرکس بتواند به راحتی و بدون ازدواج انسانی را شبیه‌سازی نماید دیگر ضرورتی برای ازدواج و تحمل سختی‌های آن وجود ندارد و شاید دیگر مسئله نکاح و ازدواج تدریجا برچیده شود و به تبع آن نظام خانواده بکلی ازبین رود لذا به جهت این مشکل و مفسده‌ای که بر آن مترتب می‌شود جایز و مشروع نیست.

به گونه‌ای که جمال نادر دبیرکل رابطه العالم و ریاض احمد از علمای بزرگ اهل سنت، شبیه‌سازی انسانی را مخالف سنت ازدواج و حرام میداند، یعنی اینها به جهت مفاسد وپیامدهای که این کار در جامعه بوجود می‌آورند و نظام خانواده را از بین می‌برند حرام دانسته‌اند. (رساله من رابطه العالم الاسلامی، ۲۰۰۳؛ عوده الله، ۲۰۰۳:۹۸)

حضرت آیت مکارم شیرازی در پاسخ به اینکه از نگاه اسلام شبیه‌سازی انسانی چگونه است؟ ایشان فرموده است:«شبیه‌سازی فی نفسه اشکال ندارد ولی باتوجه به مفاسد اجتماعی، اخلاقی، حقوقی و پزشکی که بر آن مترتب می‌شوند جایز نیست.(علیان نژادی دامغانی، ۵۵:۱۳۸۰).

ایشان بازهم در جای دیگر می‌فرماید: شبیه‌سازی انسانی جایز نیست چون مفاسدی زیادی دارد که طبق اطلاعاتی که اخیرا منتشر شده نشان می‌دهد که کسانی که از طریق شبیه‌سازی انسانی بوجود می‌آیند در معرض ناهنجاری‌های جسمی شدیدی هستند همانند کمبود کلیه‌ها، و نیمی از مغز وامثال آن (مرکزتحقیقات فقهی قوه قضائیه،۱:۱۳۸۱/ ۲۳۱).

**پاسخ از دلیل اول:**

رابطه قطعی و صد درصدی میان شبیه‌سازی انسانی و از بین رفتن نظام خانواده به گونه‌ای که شبیه‌سازی انسانی باعث شود مردم نسبت به امر ازدواج و تولید نسل، بی‌رغبت و بی‌علاقه شوند وجود ندارد.

چون اولا: این فقط صرف احتمال است و هیچ دلیلی علمی، عقلی و نقلی دلالت ندارد که یکی از پیامدهای شبیه‌سازی انسانی از بین رفتن نظام خانواده وبی رغبتی مردم، به امر از دواج می‌باشد و ما نمی‌توانیم فقط به صرف یک احتمال، حکم به حرمت شبیه‌سازی انسانی نماییم.

ثانیا: هدف و انگیزه برای ازدواج دلائل و انگیزه‌های مختلفی دارد که ممکن است هر جوانی انگیزه خاص خودش را داشته باشد، اگر امروزه ازیک جوانی در یک کشوری، که درخیلی از مسائل«اقتصادی، فرهنگی، علمی و اجتماعی» باجوانان دیگر، سرنوشت مشترکی دارند از هدف وانگیزه ازدواج شان سوال کنی، ممکن است پاسخ‌های متفاوتی ارائه و بیان کنند.

چه رسد به اینکه امروزه در جهان اگر نگاه کنیم می‌بینیم مردم در کشورهای مختلف جهان همانند کشورهای «اروپایی، آمریکایی،آفریقای و آسیایی» دارای اعتقادات و باورهای مختلفی هستند و زندگی می‌کنند، که هدف و انگیزه شان ازازدواج با همدیگر متفاوت خواهند بود. بنابراین ما نمی‌توانیم انگیزه همه مردم را منحصر در تولید نسل نماییم و آن وقت بگوییم شبیه‌سازی انسانی با هدف ازدواج که تکثیر نسل از طریق تماس «جنسی» باید انجام شود منافات دارد.

بنابراین شبیه‌سازی انسانی، باعث نمی‌شود که مردم نسبت به امر ازدواج بی‌علاقه شوند چون انگیزه ازدواج منحصر در تولید نسل نیست تا باشبیه‌سازی انسانی مردم از تولید نسل و ازدواج،احساس بی‌نیازی کنند.

**دلیل دوم: اختلال نظام اجتماعی**

شبیه‌سازی انسانی سبب اختلال در نظام اجتماعی می‌شود چون هدف از خلقت انسانها با اختلاف‌های «نژادی، زبانی و جسمی برای اینست که نظام اجتماعی در جامع محفوظ بماند و مردم همدیگر را با این نشانه‌ها بشناسد ولی اگر میلون‌ها نفر از هر جهت مثل هم و همانند هم باشند قد یکسان، چهره یکسان آثار انگشت‌ها یکسان و... دیگر چگونه بی‌گناه از باگناه، مدعی از مدعی علیه، ظالم از مظلوم شناخته می‌شود و به تبع آن نظام اجتماعی تدریجا مختل خواهد شد به همین جهت چون شبیه‌سازی مخالف سنت الهی و حفظ نظام اجتماعی می‌باشد و مفاسد این چنینی به دنبال دارد، این کار حرام و غیر مشروع است.

همان‌طوری که حضرت آیت الله حائری می‌فرماید:

> و لکن نفهم من الآیة الشریفة فی قوله: و من آیاته اختلاف السنتکم و الوانکم أن حکمه الله البالغه جرت علی اختلاف الالسنه والالوان حفظا للنظام.... یعنی ایشان می‌فرماید از این آیه استفاده می‌شود که علت و سبب اختلاف زبان‌ها و رنگ‌ها در انسانها برای حفظ نظام است درحالی که شبیه‌سازی انسانی حتما منجر به اختلال نظام می‌شود چون معیار برای شناختن بایع از مشتری و مدعی از مدعی علیه و ظالم از مظلوم و همانند این موارد در عقود و ایقاعات و جنایات و غیر اینها وجود ندارد به همین جهت شبیه‌سازی انسانی به سبب این همه لوازم باطل، حرام است (حائری، الفتاوی المنتخبه، ص ۲۴۶)

هم چنین پاسخ آیت الله محمد اسحاق فیاض در مورد شبیه‌سازی ژنتیکی اینست که ایشان فرموده است«نفس این عملیات شرعا جایز است اما اگر این کار دارای جهات سلبی و مفاسد نوعی باشد به گونه‌ای که در تعادل اجتماع اثر بگذارد و منجر به اختلال نظام فرهنگی، اجتماعی اخلاقی، اقتصادی وعلمی گردد که به دنبال آن موجب فروپاشی و از بین رفتن اجتماع گردد این شبیه‌سازی شرعا جایز نخواهد بود.(اسحاق فیاض، ۳۱:۱۴۳۰)

**پاسخ از دلیل دوم**

این دلیل هم همانند دلیل قبلی اولا: صرف ادعا و احتمال است چون همان‌طوری که قائلان به این دلیل خود شان فقط احتمال می‌دهند که شبیه‌سازی انسانی ممکن است منجر به اختلال نظام شوند و ما به صرف احتمال نباید جلوی پیشرفت‌های علمی از جمله شبیه‌سازی انسانی که فوائد زیادی برای جوامع بشری دارند مسدود کنیم.

ثانیا: بر فرض که بپزیریم که شبیه‌سازی انسانی باعث اختلال نظام اجتماعی خواهند شد، اما این درصورتی است که عمل شبیه‌سازی انسانی به صورت بسیار گسترده انجام شود. اما اگر به صورت محدود همان‌طوری که برخی فقهای امامیه به آن معتقد بودند که شبیه‌سازی انسانی به صورت محدود جایز است واشکال شرعی ندارد، اگراین تفکر در جهان عملی شود دیگر به هیچ عنوان از طریق شبیه‌سازی انسانی شاهد اختلال نظام اجتماعی نخواهیم بود(جواهری، ۲۳: ۵۸/۱۳۷۶).

**دلیل سوم: ازبین رفتن نسب**

این دلیل عقلی مبتنی بر صغری، کبری و نتیجه است.

صغری قضیه: شبیه‌سازی موجب از بین رفتن نسب می‌شود.

کبری قضیه: هرچیزی که موجب از بین رفتن نسب شود حرام است.

نتیجه: پس شبیه‌سازی حرام است.

توضیح صغری قضیه: صغری قضیه که شبیه‌سازی موجب از بین رفتن نسب می‌شود، خیلی واضح است بخاطر اینکه طفل شبیه‌سازی شده، که منشأ تکون او سلول غیر جنسی است از ناحیه پدر به کسی انتساب پیدا نمی‌کند و طفل بدون پدر متولد می‌شود، این نقطه مشترک بین تمام اطفال شبیه‌سازی است که انتساب از طرف پدر قطع خواهد شد و گاهی انتساب از ناحیه مادر هم مشکل می‌شود، بخاطر اینکه زنی نگهدارنده جنین در بطن خویش کاملاً یک جنین غریب را نگهداری می‌کند که این جنین نه از شوهر او است و نه از خود او است و نه در چارچوب رابطه زوجیت است بلکه یک سلول غیر جنسی را با تخمک تهی زنی

بیگانه بارور کرده است و در رحم او قرار داده است.

توضیح کبری قضیه: هرچیزی که موجب از بین رفتن انساب شود حرام است. اثبات این کبری نیاز به دلیل شرعی دارد که باید آیات و روایات را بررسی کرد که دلالت بر حرمت انساب دارد یا خیر؟

خوشبختانه در روایات اسلامی فلسفه و علت حرمت زناء بیان شده است و علت حرمت زناء را از بین رفتن انساب بیان کرده است در روایتی از امام رضا علیه السلام منقول است:

«حَرَّمَ اللَّهُ الزِّنَا لِمَا فِيهِ مِنَ الْفَسَادِ مِنْ قَتْلِ النَّفْسِ وَ ذَهَابِ الْأَنْسَابِ وَ تَرْكِ التَّرْبِيةِ لِلْأَطْفَالِ وَ فَسَادِ الْمَوَارِيثِ وَ مَا أَشْبَهَ ذَلِكَ مِنْ وُجُوهِ الْفَسَادِ»(علامه مجلسی، بحارالانوار،ج۶،ص ۹۸).

در این روایت امام رضا علیه السلام می‌فرماید: خداوند زنا را حرام کرد بخاطر که مفاسد در او وجود داشت مانند قتل نفس، از بین رفتن انساب، ترک تربیت اطفالی که از زناء متولد می‌شود و از بین رفتن میراث و شبیه این موارد از فسادی که در زناء وجود دارد.

همان‌طور که در این روایت علت حرمت زناء را از بین رفتن نسب می‌دانند، بنابراین شبیه‌سازی نیز در این علت اشتراک دارد که شبیه‌سازی موجب از بین رفتن انساب می‌شود و حرام است.

در روایتی صحیح سند از امام صادق علیه السلام بیان شده است.

«**كَفَرَ بِاللَّهِ مَنْ تَبَرَّأَ مِنْ نَسَبٍ وَ إِنْ دَقَ.**» (کافی، ج۲، ص۳۵۰، شناسه حدیث ۱۰۶۶۲۶). یعنی به خدا کافر شده کسی که از نژاد و نسب خود بیزاری جوید گرچه کم‌ارزش و پست باشد. همان‌طور که تبری از نسب حرام است چیزی که سبب از بین رفتن نسب شود نیز حرام است و شبیه‌سازی علت و سبب از بین رفتن نسب می‌شود و حرام است.

در روایتی بسیار طولانی که امام رضا علیه السلام است که علت احکام را بیان داشته است در آنجا نسبت به قذف می‌فرماید:

«وَ عِلَّةُ ضَرْبِ الْقَاذِفِ... ثَمَانِينَ جَلْدَةً لِأَنَّ فِي الْقَذْفِ نَفْيَ الْوَلَدِ وَ قَطْعَ النَّفْسِ وَ ذَهَابَ النَّسَبِ»(شیخ صدوق، عیون اخبارالرضا،ج۲،ص ۹۷)

یعنی علت هشتاد ضربه تازیانه برای قاذف بخاطر این است که در قذف نفی ولد، قطع

نفس و از بین رفتن نسب وجود دارد بنابراین شبیه‌سازی نیز در ذهاب نسب که علت حرمت قذف است اشتراک دارد و شبیه‌سازی نیز حرام است.

طبق این روایات هر چیزی که موجب از بین رفتن نسب شود حرام است بنابراین شبیه‌سازی سبب از بین رفتن انساب می‌شود و حرام است وقتی که این کبری را با دلیل شرعی ثابت شود نتیجه مطلوب که حرمت شبیه‌سازی باشد از مسلمات است.

اگر کسی اشکال کند، لزوم حفظ نسب و عدم اختلاط میاه و ضیاع نسب را قبول داریم امّا این کبری در محل بحث تطبیق نمی‌کند بخاطر اینکه روایات دلالت دارد شخصی که از خود نسب دارد دارای پدر و مادر است اگر کسی بخواهد کاری بکند که هویت او مجهول بماند و نسب او قطع شود حرام است، امّا طفل شبیه‌سازی شده از ابتدایی امر نسب ندارد تا اینکه مجهول گذاشتن او حرام باشد.

جواب این اشکال روشن است بخاطر اینکه در ادله مسأله اختلاط میاه و اشتباه نسب تنها مطرح نیست تا اشکال شود که در شبیه‌سازی اختلاط میاه و مجهول گذاشتن نسب نیست، بلکه در روایات تعبیر (ذهاب نسب) آمده است و شبیه‌سازی کاملاً با این عنوان منطبق است که شبیه‌سازی موجب ذهاب نسب می‌شود و حرام است.

توضیح کبری قضیه: شبیه‌سازی حرام است و این نتیجه با اثبات صغری و کبری حاصل شد و این دلیل عقلی تمام است و اثبات کبری قضیه با دلیل شرعی بود.

به نحوی که طنطاوی یکی از علمای اهل سنت علت حکم تحریم شبیه‌سازی انسانی را اختلاط انساب میداند.(عوده الله، ۱۶۱:۲۰۰۳)

همین طور اکثر علمای اهل سنت معتقدند که با توجه به اینکه شبیه‌سازی انسانی باعث خلط نسب می‌شود و چنین مفسده‌ای را بر آن مترتب می‌شود از نظر اسلام این کار حرام و غیر مشروع است. (همان، ۱۸۹:۲۰۰۳)

از فقهاء عظام آیت الله تبریزی نیز به این دلیل تأکید دارد.«الاستنساخ غیر جائز؛ لأنه یوجب اختلاط الأنساب بحیث یوجب اختلال النظام، و لا ترتب علیه أحکام البنوة و الابوة و الاخوة و کذلك النفقات و المواریث، و الله العالم.»

یعنی شبیه‌سازی جایز نیست بخاطر اینکه موجب از بین رفتن انساب می‌شود البته به قسمی که این اختلاط انساب سبب اختلال نظام شود و احکام بنوت، ابوت، اخوت، و همچنان نفقات و مواریث بر طفل شبیه‌سازی مترتب نیست.

بنابراین با توجه به وجود این دلائل شبیه‌سازی انسانی فی نفسه اشکال ندارد ولی با توجه به مفاسد گوناگونی که برآن، مترتب می‌شوداز جمله نسب نداشتن، حکم بر حرمت شبیه‌سازی انسانی می‌شود.

## پاسخ از دلیل سوم

سومین دلیلی قائلان به حرمت شبیه‌سازی انسانی با توجه به احکام ثانویه از یک صغری ویک کبری و نتیجه تشکیل شده بود.

و ادعا نمودند که اثبات صغری واضح و روشن است و نیاز به بحث ندارد چون فرزندی که از راه شبیه‌سازی انسانی متولد می‌شود نه پدری دارد ونه مادری دارد چون از نطفه‌ی پدر نیست انتسابش از طرف پدر قطع خواهد شد و گاهی انتساب از ناحیه مادر هم مشکل می‌شود، بخاطر اینکه زنی نگهدارنده جنین در بطن خویش کاملاً یک جنین غریب را نگهداری می‌کند که این جنین نه از شوهر او است و نه از خود او است و نه در چارچوب رابطه زوجیت است بلکه یک سلول غیر جنسی را با تخمک تهی زنی بیگانه بارور کرده است و در رحم او قرار داده است بنابراین شبیه‌سازی انسانی سبب از بین رفتن نسب می‌شود.

اما اشکالی که وجود دارد در اثبات همین صغری است که ما نمی‌توانیم با قطعیت کامل ادعا کنیم که اگر فرزندی از طریق شبیه‌سازی انسانی متولد شود هیچ‌گونه نسب و ارتباط به پدر ومادر وبقیه فامیل ندارد.

چون اولا: فقهای مذاهب اسلامی در مورد زنی که فرزند را به دنیا می‌آورد اتفاق نظر دارند که آن زن، طبق قاعده «الولد للفراش» مادرش است و فرزند ملحق به آن مادر می‌شود ودر الحاق فرزند به مادر، همین مقدار که فرزند زنا زاده نباشد و دلیلی برآن موجود نباشد کافی است(نجفی، بی‌تا، ج۱۴،۵۲۷).

ثانیا: مرحوم خویی فقط صرف ولادت را ملاک برای مادری میداند و ایشان معتقد است که اگر زنی تخمک خود را به زن دیگر اهدا می‌کند و زن دوم تخمک را در رحم خودش پرورش میدهد و فرزند را به دنیا می‌آورد، این زن دوم هم، تنها به سبب ولادت طبق نظر ایشان مادرش محسوب می‌شود (شهابی,۱۴۱۲،ج۱، ۱۰۰).

ثالثا: با توجه به قاعده فراش، اگر فرزند از طرف پدر نفی نشود همین مقدار کافی است که فرزند ملحق به پدر شود بنابراین لازم نیست که حتما فرزند از نطفه پدر باشد(اسلامی،۵۲۸:۱۳۸۶).

**خلاصه:** با توجه به مطالب بیان شده این نتیجه به دست می‌آید که فرزندان که از طریق شبیه‌سازی انسانی متولد می‌شوند اولا: طبق قاعده فراش، منسوب به پدر ومادر است. ثانیا: برفرض که به پدر ملحق نشود نسبت شان به مادر و زنی که او را به دنیا آورده است مادرش محسوب می‌شود. در نتیجه وقتی که نسبت مادر ثابت شود، بعد برادران وخواهران مادری هم برای او ثابت می‌شود و بی‌نسب محسوب نمی‌شود.

## نتیجه

مسئله شبیه‌سازی یکی از مسائل مستحدثه امروزی و جهانی است که منافع و مصالح زیادی برای بشریت دارد اما در عین حال پیامدها و مفاسد گوناگونی بر این عمل مترتب می‌شوند که همین پیامدها باعث نگرانی‌های زیادی برای دانشمندان جهان مخصوصا علما و فقهای جهان اسلام گردیده است و همه در مورد آن مباحثی را مطرح نموده‌اند.

به گونه‌ای که فقهای مذاهب اسلامی در مورد شبیه‌سازی گیاهی وحیوانی و همینطور شبیه‌سازی که به هدف درمان، تولید می‌شود، در این سه مورد اتحاد نظر دارند که از نگاه آموزه‌های اسلامی شبیه‌سازی در این موارد هیچ‌گونه مشکل ندارد.

اما در مورد شبیه‌سازی انسانی بزرگان مذاهب اسلامی اختلاف نظر دارند که برخی از علمای فریقین شبیه‌سازی انسانی را به عنوان اولی حرام دانسته و برخی به عنوان ثانوی ساختن آن را جایز نمی‌دانند، اما اکثریت و مشهور فقهای شیعه و برخی اهل سنت معتقدند که

شبیه‌سازی انسانی نه تنها هیچ‌گونه آیات، روایات، دلیل عقلی و اجماع بر حرمت و منع آن وجود ندارد بلکه اصل اباحه دلیل بر جواز شبیه‌سازی انسانی می‌باشد.

بنابراین در نهایت به نظر نگارنده باتوجه به مفاسدی که بر شبیه‌سازی انسانی برخی از دانشمندان اسلامی وغیر اسلامی به آن پرداخته‌اند صرف احتمال بوده و ما نباید به مجرد احتمال جلوی پیشرفت‌های علمی از جمله شبیه‌سازی انسانی را که فوائد بسیاری برای جوامع بشری به ارمغان می‌آورند و نفع رسانی آن، قطعی و ضرر رسانی آن احتمالی است، جوامع بشری را از این تکنولوژی محروم نماییم.

و بر فرض که بپزیریم که مفاسد و پیامدهای شبیه‌سازی انسانی از طریق علمی، تجربی و عملی ممکن است قابل اثبات باشد، به نظرم بهترین راه جمع، بین بهره برداری از شبیه‌سازی انسانی برای درمان بیماری هاو مشکلات‌های دیگر... و بین جلوگیری از مفاسد و پیامدهای منفی که ممکن است بر شبیه‌سازی انسانی مترتب شود، همان نظریه ودیدگاه برخی فقهای امامیه می‌باشد که به صورت محدود قائل به جواز شبیه‌سازی انسانی بودند که اگر این تفکر و نظریه در جهان مورد عمل و کاملا اجرایی شود، ما می‌توانیم از منافع آن استفاده نماییم و در عین حال،از پیامدهای منفی آن هم جلوگیری نماییم به امید آن روز.

## کتابنامه


**قرآن کریم**.

اسلامی، حسن(۱۳۸۶) **شبیه‌سازی انسانی ازدیدگاه آیین کاتولیک و اسلام**، قم، دانشگاه ادیان ومذاهب.

الاشقر، محمد سلیمان(۲۰۰۱) ابحاث اجتهادیه فی الفقه الطبی، بیروت، موسسه الرساله.

القرضاوی، المفتی شیخ یوسف عبدالله(۲۰۰۲/۱۲/۲۸) **الاستنساخ بین العلم والدین: ماحکم الاستنساخ فی الاسلام**، قابل دسترسی در پایگاه اسلام آنلاین نیت، آدرس.aslomonline net

العوضی، عبدالرحمن، عبدالله، اشرف وتقدیم(۱۹۹۹) **رویه الاسلامیه لبعض المشکلات الطبیه المعاصره**، ج۲، الاستنساخ، کویت، المنظمه الاسلامیه للعلوم الطبیه.

تبریزی، جواد(۱۴۲۷ق) **صراط النجاه فی الفقه الاعذار الشرعیه**،چاپ اول، قم، دارالصدیقه الشهیده.

جواهری، حسن، **من فقه مدرسه اهل البیت، الاستتام و الاستنساخ**، رساله الثقلین. ش ۲۳.

حائری، سید کاظم (بی تا) **الفتاوی المنتخبه**، چاپ اول، قم، دفتر آیت الله حائری.

حسینی، حائری، **الفتاوی المتخبه**، قم، دارالتفسیر، ۱۳۸۲.

حرعاملی، محمدبن حسن، **تفصیل وسائل الشریعه الی تحصیل الشریعه**، ج ۱۲، قم موسسه آل البیت لاحیاء التراث.

خرمی، جواد، (بهمن و اسفند ۱۳۸۲) **شبیه‌سازی انسان**، پیامدها و عکس العمل ها، مجله مبلغان، شماره ۵۱: ۱۶۲_ ۱۷۳.

شیخ صدوق، **عیون اخبار الرضا**، ج۲، ناشر، منشورات جهان.

شهابی، محمد جواد(۱۴۱۲ق) **مسائل وردود: طبق الفتاوی المرجع الدینی السید ابوالقاسم الموسوی الخویی**، ج۱، قم، دارالهادی.

صادقی، محمود (بی تا) **بررسی فقهی و حقوقی همانند سازی انسان**، مندرج در خلاصه مقالات اولین کنگره پزشکی قانون کشورهای اسلامی .۱۳۹۵.

طباطبائی حکیم، سید محمد سعید حکیم (۱۹۹۹م) **فقه الاستنساخ البشری وفتاوی الطبیه** (فاقد مشخصات ناشر ومکان نشر).

علیان نژادی، ابوالقاسم (۱۳۸۰) **دیدگاهی فقهی آیت الله مکارم شیرازی، مجله پژوهش و حوزه** سال دوم، شماره ششم.

عراقی، ضیاءالدین، **نهایه الافکار**، قم، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ سوم، ۱۴۱۷ق.

عوده الله، ریاض احمد، (۲۰۰۳) **الاستنساخ فی میزان الاسلام**، عمان. دار اسامه.

علامه مجلسی، **بحارالانوار**،(ج۶) طبع دار احیاء التراث.

غنیمی، کارم السید،(۱۹۹۸). **الاستنساخ والانجاب بین تجریب العلماء و تشریع السماء**، قاهره، دارالفکر العربی.

فیاض، محمد اسحاق، **اجوبه المسائل الطبیه** (بی جا) ۱۴۳۰ق.

**مجله مجمع الفقه الاسلامی**، (۱۹۹۷) الدوره العاشره، الجزء الثالث.

مصباح، عبدالهادی(۲۰۰۲) **الاستنساخ بین العلم والدین**، قاهره، الدارالمصریه اللبنانیه.

مرکزالدراسات والابحاث الاسلامیه_ المسیحیه (۱۹۹۹). **الاستنساخ بین الاسلام والمسیحیه**، بیروت، دارالفکر اللبنانی.

محسنی، محمد آصف، **الفقه و المسائل الطبیه**، قم، بی‌تا.

مرکز تحقیقات فقهی قوه قضائیه (گرد آورنده) (۱۳۸۱) **مجموعه آرای فقهی - قضایی در امور حقوقی**، قم، مرکز تحقیقات.

نجفی، حسن، (بی تا) **جواهرالکلام**، ج ۱۴، موسسه المرتضی.